

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Теорія держави та права»

обов'язкових компонент освітньої програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

08 Право (081 Право)

за темою

«Походження держави та права»

м. Харків

2023 рік

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 2023 р. №

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 2023 р. №

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін (протокол від 18.08.2023 р. № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент **А. М. Шульга**.
2. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Погрібний І.М.**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент **О. С. Передерій**.
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **І. Л. Невзоров**.

План лекції

1. Первісне суспільство та соціальна влада в давній період
2. Виникнення держави: передумови та основні причини
3. Основні наукові концепції походження держави
4. Відмінність державної (політичної) влади від публічної влади у первісному суспільстві
5. Походження права

Література:

1. Рудик, П.А. Теорія держави : основні теорії, концепції, підходи до вивчення : навч. посіб. / П.А. Рудик. Київ : Алерта, 2016. 287 с.
2. Попович, В.М. Теорія держави і права : концепція, праксеологія та методологія розвитку : монографія / В.М. Попович. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 384 с.
3. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XVI регіон. наук.-практ. конф. (8-9 лют. 2010 р.). - Львів:Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2010. 424 с.
4. Проблеми теорії та історії держави і права : зб. статей / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.. Львів; К. : ЛьвДУВС, 2011. 164 с.
5. Кузьмін, С.А. Теорія держави та права в питаннях і відповідях : посібник. - Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2015. 122 с.
6. Мала енциклопедія теорії держави і права. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 368 с.
7. Оборотов Ю. М., Завальнюк В. В., Овчиннікова А. П. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Фенікс, 2019. С. 420.
8. Богушова І. В. Співвідношення формаційного та цивілізаційного підходів до типології держав: теоретико-правовий аналіз / І.В. Богушова // Часопис Київського університету права . 2011 . №3 . С. 43-46.
9. Богушова І. В. Теоретико-правовий аналіз деяких підходів до типології держав / І. В. Богушова // Часопис Київського університету права 2012. №3. С. 29-31.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. <https://rada.gov.ua> - офіційний портал Верховної Ради України.

2. <https://www.kmu.gov.ua/ua/npasearch> - єдиний веб-портал органів виконавчої влади (Урядовий портал).
3. <http://www.ccu.gov.ua/> - офіційний веб-сайт Конституційного Суду України.
4. www.president.gov.ua - офіційний веб-сайт Президента України.
5. <http://www.ombudsman.gov.ua/> - офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
6. <http://www.vru.gov.ua/> - Офіційний сайт Вищої ради правосуддя.
7. <http://www.rnbo.gov.ua/> - Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України.
8. <https://rp.gov.ua/home/> - офіційний сайт Рахункової палати України.

Первісне суспільство та соціальна влада в давній період

Людина як біологічний вид існує більш двох мільйонів років. Приблизно 40 тисяч років тому виник пращур сучасної людини – кроманьйонська людина (неоантроп). Самі перші держави виникли близько п'яти тисяч років тому на рубежі IV – III тисячоліть до нашої ери; таким чином, державність – відносно недавнє творіння людства. Абсолютно більшу частину власної свідомої історії люди жили поза державно-організованого суспільства.

Історично склалося так, витоки сучасної державної організації виходять з первісного суспільства та соціальна влада в ньому. Основними структурними одиницями первісного суспільства були родова община, плем'я, союз племен. Родова община (рід) являв собою об'єднання людей на основі кровної спорідненості, спільного майна та спільного господарства. Органами соціальної влади у родовій общині були загальні збори та старійшина. Поступовий перехід від кровноспорідненої сім'ї до екзогамної, перехід від колективних до парних шлюбів усередині роду приводили до активного спілкування між окремими родами, внаслідок чого вони почали об'єднуватись у племена. В свою чергу плем'я являло собою своєрідний тип соціальної організації первісного суспільства. Для племен було характерним розподіл на роди та фратрії (екзогамна сукупність кількох родів), спільність території, одноманітність ідеологічних переконань, однотипність кругозору звичаїв та культів, мовна, економічна, територіальна спільність тощо. Саме на стадії функціонування племен виникають елементи самоврядування, а саме – формується рада старійшин та вождь. З плином часу племена об'єднуються у союзи племен. Основним фактором, який спонукав роди об'єднуватися в подібні союзи була необхідність в підвищенні рівня безпеки життєдіяльності спільними зусиллями всіх членів племен, які утворювали союзи. Основними органами влади в союзі племен були рада вождів племен і вождь союзу племен, який

мав заступника по військовим справам. Влада вождів племен базувалася виключно на їх авторитеті, мудрості та кмітливості, життєвому досвіді, хоробрості. За суттю союзоплеменна організація суспільства була заключним етапом еволюції первісного суспільства після чого первісний лад починає розкладатися. Відповідно, в результаті історичної еволюції союзу племен виникає більш досконала форма соціального буття людей - держава. Проте, слід відмітити, що племінна організація суспільства на цьому не зникає. Більш того, подібна форма соціальної організації людей зберігається й у сучасну епоху (приміром, окремі соціальні формування на Африканському континенті).

У первісному суспільстві основними соціальними регуляторами поведінки людей були звичаї – стереотипні правила поведінки людей, які формуються у певному суспільстві або соціальній групі і котрі є звичними для їх членів. Звичаї регулювали відносини між людьми у всіх сферах громадського життя (сімейний побут, релігія, зайнятість, покарання тощо). Сучасна наука теорії держави та права визначає, що звичаям були притаманні такі ознаки: звичність реалізації, спонтанність виникнення, статус мононорми. Звичність реалізації проявлялася в тому, що в умовах первісного суспільства звичаї реалізувалися як своєрідний результат соціалізації, виховання людей. Звичаї добровільно багаторазово використовувалися іноді суто механічно без попереднього свідомого осмислення. Спонтанність виникнення проявлялася в тому, що звичаї виникали самі по собі. Це було обмовлено природною здатністю людини удосконалюватися та аналізувати досвід своїх власних вчинків. Всі звичаї в первісному суспільстві мали статус мононорми, тобто одночасно регулювали поведінку людини в організаційній, морально-релігійній та інших сферах. Дотримання звичаїв в первісному суспільстві означало повагу до пращурів, дух яких постійно спостерігає за життям на землі, що вказує на органічний зв'язок звичаїв з міфічною будовою світу. З плином часу мононорми як такі зникають, а на їх зміну приходять різновиди

відокремлених за суттю соціальних норм – норми моралі, норми релігії, норми поведінки у родині, норми права тощо. В процесі еволюційного розвитку людства окремі звичаї застарівали, змінювалися новими, трансформувалися в право, а декотрі – взагалі зникали й вичерпувалися. Так чи інакше, але звичай є найдавнішою формою права.

Виникнення держави: передумови та основні причини (на основі матеріалістичної теорії)

Основні передумови виникнення держави можна пов'язати з трьома великими розподілами праці:

1) виділенням скотарства як відокремленої сфери суспільної діяльності (худоба стала засобом обміну, що вказує на появу товарно-грошових відносин);

2) відділення ремесла від землеробства (поява та постійне вдосконалення знарядь праці, активне використання металу);

3) виникнення групи осіб, які займалися виключно обміном продукції та нічого не виробляли, але зосереджували в своїх руках завдяки посередницькій місії частку надлишкового продукту.

В результаті трьох розподілів праці з'явився надлишковий продукт, який концентрувався у одного або кількох членів суспільства. Це сприяло утворенню соціальних прошарків бідних та багатих, інтереси котрих у більшості випадків були протилежними. Дана обставина об'єктивно ускладнювала суспільні відносини та всі соціальні процеси. Первісна влада вже була не в змозі ефективно ними управляти, а головне – вона була вже не здатною врегульовувати класові суперечності та конфлікти. Люди об'єктивно потребували більш досконалої форми організації життя, що призвело до формування держави як політичної організації.

Слід зазначити, що у різних частинах світу передумови виникнення держави відрізняються. Так, на території сучасної Європи основною передумовою виникнення держави вважається активний розвиток відносин обміну та майнова диференціація суспільства. Держава виникає на тлі протистояння бідних та багатіїв і має чітко виражений класовий аспект. На теренах Азії держава виникла як результат організованої участі великої кількості людей у проведенні іригаційних робіт (зрошувальних робіт) на прилеглих до великих азіатських річок (Янцзи, Інд) територіях задля

підвищення рівня їх родючості. При проведенні робіт такого рівня виникла необхідність управління великими скупченнями людей. Цю функцію взяли на себе найбільш активні працівники, які частково дублювали функцію інженерів. Так зароджалися перші форми державної (публічної) влади.

Отже, узагальнено, основними причинами виникнення держави були:

- необхідність удосконалення управління суспільством, пов'язана з його ускладненням в результаті розвитку виробництва, розподіл праці, змінення умов розподілу продуктів, зростанням чисельності населення та розшаруванням суспільства на соціально неоднорідні групи (класи);
- необхідність підтримання в суспільстві порядку, забезпечення його соціальної стійкості, що досягається за допомогою соціальних (а особливо – юридичних) норм;
- необхідність придушення супротиву експлуатуємих мас, що виникли в результаті соціального розшарування суспільства на соціально неоднорідні класи;
- необхідність захисту території та ведення наступальних та оборонних війн;
- необхідність організації масштабних суспільних робіт з метою забезпечення нормальних умов життя людей, що потребувало об'єднання великих груп людей.

Від первісного суспільства держава відрізняється низкою характерних рис, осмислення котрих дає можливість заключити, що держава є складним явищем, яка змінюється з плином часу. В центрі самого процесу перетворення первісного суспільства в державну організацію сучасного зразку стоїть саме суспільство і весь історичний процес еволюції держави слід розглядати через призму якісних змін в організації соціального життя. Так, в першу чергу слід відмітити те, що в державі, на відміну від первісного суспільства, зменшується залежність

людини від сил природи, удосконалюються знаряддя праці і підвищується продуктивність трудової діяльності. По-друге, саме з виникненням держави пов'язане поступове формування виробляючого господарства, яке в своїй основі має використання інтелектуального потенціалу людини. По-третє, в державі визначальним фактором організації людського суспільства стає не кровно-родинні зв'язки, а територіальний (сусідський) розподіл населення. По-четверте, у державі суспільство втрачає свою соціальну однорідність, з'являється інститут приватної власності, формуються соціальні прошарки людей. По-п'яте, поступово відмирає практика участі в управлінні суспільними справами всіх членів суспільства і створюються органи публічної влади, які відокремлені від населення.

Держава як особлива організація влади, як самостійний інститут життя суспільства, знаходиться в постійному розвитку. Для того, щоб зрозуміти основні тенденції розвитку держави, пізнати особливості формування державно-правових явищ слід звернутися до історичних епох існування людства. У теорії держави і права, коли мова йде про історію розвитку держави, вживається категорія „тип держави, або „історичний тип держави”.

Основні наукові концепції виникнення держави

Вивчення та пізнання будь-якого державно-правового явища обов'язково так чи інакше пов'язане з природою самої державної організації. Саме тому, особі, яка тільки починає засвоювати основи правової науки важливо пізнати передусім генезис держави як такої.

Питання про виникнення держави завжди було та залишається досі дискусійним. У центрі наукової дискусії – питання про основний державотворчий фактор. У різні часи вчені та мислителі багатьох країн світу висували та намагалися обґрунтувати різноманітні концепції походження держави. В основі кожної з них - власне бачення її фундаторами головної причини виникнення та формування державної організації. Сучасна теорія держави та права враховує ту обставину, що митці, які сповідували свій власний підхід щодо процесу виникнення держави, жили в різні історичні епохи та, звичайно, використовували різний об'єм накопичених на той час людством знань про оточуючий світ. При цьому, пояснюючи процес виникнення держави, вчені частіше всього брали для ілюстрації власних ідей досвід державотворення тих регіонів, в котрих проживали самі та не завжди враховували досвід інших місцевостей. Не можна також виключати й того, що на погляди тих чи інших авторів істотний вплив справляли їх філософські та ідеологічні уподобання, а відтак – напрошується висновок, що кожна наукова концепцію походження держави в своїй основі мала виключно суб'єктивне начало, змістовно доповнювалася лише з часом, але закладена в ній сутність залишалася не змінною. На сьогодні в сучасній юридичній літературі можна зустріти більш десяти різноманітних концепцій походження держави. Проте слід виділити основні з них.

Однією з найдавніших теорій походження держави є **теологічна теорія** (фундатори – Августин Блаженний, Фома Аквінський). Основна ідея теологічної теорії зводиться до того, що держава є результатом діяльності

бога. Державна влада здійснюється від імені бога і, відповідно, непідкорення державній владі може розцінюватися як непідкорення Всевишньому. Існуюча соціально-економічна та правова нерівність людей заздалегідь є передбаченою богом, з чим необхідно змиритися та не чинити супротив государеві, який править у державі від божого імені.

Теоретично, позитивним моментом наведеної концепції є те, що надаючи державі ореол святості, ідеологи даної теорії підіймають їх престиж державної влади, сприяють утвердженню в суспільстві порядку, духовності, злагоди. В свою чергу, це сприяє підвищенню рівня правосвідомості суспільства.

Сучасні науковці однак не погоджуються в тому, що теологічна концепція походження держави на рівні з позитивною стороною має й негативну: мислителі-богослови, які її створювали не враховували вплив соціально-економічних відносин на державу. Крім того, теологічна концепція базується на вірі в бога, а отже – її неможливо довести.

Патріархальна теорія походження держави (фундатори – Аристотель, Микола Михайловський, Михайло Покровський) пояснювала виникнення держави тим, що в результаті об'єднання людей в родини та їх об'єднання в кінцевому рахунку призводить до появи держави. Відповідно, влада правителя є своєрідною формою продовження влади батька („патріарха”) в родині, яка є необмеженою. Лише патріарх в процесі правління здатен в повній мірі забезпечити необхідні для людини умови життя.

Позитивним моментом даної теорії, який заслуговує на увагу є те, що, дійсно, державна влада виникла не одразу. Її прообразами були найпростіші форми, які, дійсно, могли бути зрівняні зі структурою первісної родини. Крім того, ця теорія створює ореол поваги до держави, сприяє виникненню почуття „рідності” всього населення в межах єдиної країни.

Разом з тим прихильники даної доктрини схильні до певного спрощення при обґрунтуванні процесу походження держави. Крім того, теоретики патріархальної концепції походження держави не врахували того доведеного історією факту, що родина як соціальний інститут виникла практично паралельно з виникненням держави в процесі розкладання первісного ладу.

Договірна теорія походження держави (автори – Гуго Гроцій, Бенедикт Спіноза, Жан-Жак Руссо, Яків Козельський) пояснює, що держава виникла як результат договору членів первісного суспільства, внаслідок укладання котрого вони передають частину своєї свободи, влади спеціальній організації – державі. Основний фактор, що спонукав людей до укладання такого договору – намагання досягти стану захищеності та забезпечити порядок. Ізольовані до моменту виникнення держави індивіди перетворюються в єдиний народ, який зобов'язаний перед державною організацією дотримуватись законів, сплачувати податки, а також вимагати від неї захисту їх прав та власності.

В науці вважається, що основним здобутком договірної теорії походження держави є відмова від релігійних догм та обґрунтування цілком природного способу створення держави. Разом з тим, слабкою ланкою даної концепції виступає схематичне, ідеалізоване та абстрактне уявлення про первісне суспільство. Очевидною є недооцінка соціально-економічних та військово-політичних факторів, які сприяють виникненню держави.

Органічна теорія походження виникнення держави (основоположник – Герберт Спенсер). Відповідно до концепції даної теорії держава є організмом, постійні відносини між частина котрого аналогічні між органами живої істоти. Тобто держава, як політичний організм, є продуктом соціальної еволюції, яка є лише різновидом еволюції біологічної. Як і живий організм держава має органи, здатна старіти та вмирати.

Раціональне зерно даної теорії вбачається в тому, що, дійсно, процес створення держави не міг розвиватися без впливу біологічних факторів, адже люди, які державу створювали, є перш за все істотами біологічними, а потім – соціальними.

Недоліком органічної теорії є те, що її прихильники ототожнювали всі соціальні процеси з біологічними, а відповідно – не враховували закономірностей соціальної еволюції.

Теорія насильства (фундатори – Карл Каутський, Людвіг Гумплович, Євгеній Дюрінг). На думку прихильників названої теорії основна причина походження держави - військово-політичне протистояння в основі котрих закладено намагання одних народів підкорювати інші було домінуючим фактором, який сприяв виникненню держави. Для управління завойованими народами і територіями потрібен був апарат примусу, яким і стала держава. Вневдовзі після завоювання одного народу іншим, завойовники набували статусу господаря, а завойовані – підкореного раба. За такою ситуації відбулася соціальна диференціація суспільства і заклалися підвалини економічної нерівності.

Ознайомлюючись з даною теорією слід відмітити, що, дійсно, в історії людства елементи насильницько-загарбницького завоювання іноді були могутнім фактором, який сприяв виникненню нових держав (приміром, Золота Орда). Проте, на рівні з зазначеним, слід також пам'ятати, що поряд з військовим фактором, виникненню багатьох сучасних держав сприяли переважно соціально-економічні фактори (яскравим прикладом є сучасна Україна).

Психологічна теорія виникнення держави (основоположники – Лев Петражицький, Габріель Тард). Фундатори психологічної теорії походження держави вважали, що держава – продукт розвитку людської психіки. Оскільки одним людям притаманно управляти іншими (а відповідно, останнім – підкорюватися їм), виникає соціальна влада. Разом з тим, завжди існує категорія осіб, які в силу психологічних налаштувань

займають опозиційну владі соціальну позицію та здатні проявляти агресивну владі позицію. Для того, щоб стримати подібні психічні начала особистості створюється держава. Відповідно, природа держави – психологічна, вона корениться в глибинних закономірностях людської свідомості.

Осмислюючи психологічну теорію походження держави, безумовно, слід визнати, що психологічні закономірності, за допомогою котрих здійснюється людська діяльність – важливий фактор, що впливає на природу і характер всіх соціальних інститутів, які не можна ігнорувати. На рівні з цим треба пам'ятати, що багато психологічних якостей особистості є результатом розвитку соціально-економічних, військових та політичних умов життя суспільства. Ця обставина дає підстави припустити, що психологічний фактор не мав вирішального значення у процесі створення державної організації.

Матеріалістична теорія походження держави (фундатори – Карл Маркс, Фрідріх Енгельс, Володимир Ленін). У центрі матеріалістичної концепції походженні держави – економічний фактор. З ускладненням суспільства активно розвиваються економічні відносини; у суспільстві, з-за виникнення надлишкового продукту виникає приватна власність. Ця обставина призвела до майнової диференціації суспільства, яка виявилася в формування суспільних прошарків – бідних та багатіїв, експлуататорів та експлуатуємих. Між класами неминуче виникає протистояння, соціальні протиріччя. Для того, щоб їх подавити і виникає спеціальна організація – держава.

Основним позитивним моментом даної теорії є те, що економічний фактор, як домінуючий у державотворенні, здатен глибше пояснити суспільні явища ніж військові, психологічні та органічні. Проте, автори даних концепцій дещо недооцінюють релігійні, національні, психологічні та інші детермінанти виникнення держави.

Однозначно стверджувати про те, яка з наведених концепцій є абсолютно вірною є не коректним. У кожній з наведених теорій є раціональні зерна, кожна з них є в тій чи іншій мірі вірною та має позитивні моменти, які заслуговують на увагу. Разом з тим, кожен існуючу концепцію можна цілком обгрутовано хоча б частково спростувати. Людині, яка почала опановувати теоретичну юриспруденцію слід обов'язково ознайомитися з кожною наведеною теорією виникнення держави. Це стане запорукою комплексного фундаментального підходу до вивчення і пізнання державно-правових явищ у подальшому.

Відмінність державної (політичної) влади від публічної влади у первісному суспільстві

Еволюція суспільства є його історичним розвитком від «соціально однорідного суспільства» до «соціально неоднорідного суспільства». Публічна влада у первісному суспільстві має місце і дію у соціально однорідному суспільстві. Державна влада інституційно виникає, функціонує у соціально неоднорідному суспільстві. Публічна влада у первісному суспільстві виражає, захищає інтереси всіх членів суспільства. Натомість державна влада виражає, захищає інтереси насамперед домінуючої частини суспільства. Носії публічної влади у первісному суспільстві організаційно не відокремлені від інших членів суспільства як особлива за своїм соціальним положенням частина людей. Носії державної (політичної) влади організаційно відокремлені від інших членів суспільства як особлива за своїм соціальним положенням група людей. Для утримання суб'єктів публічної влади у первісному суспільстві населення не оподатковується. Для утримання суб'єктів державної (політичної) влади населення оподатковується. З огляду на функції, що виконуються, органи публічної влади у первісному суспільстві не поділяються на певні види. У свою чергу, за тими основними функціями, що виконуються, органи державної (політичної) влади поділяються на певні їх види (приміром, є судові органи, податкові органи). Публічна влада у первісному суспільстві поширюється тільки на членів даного суспільства, незалежно від території їх перебування, тоді як державна (політична) влада поширюється на всіх людей, що перебувають на території даної держави. Публічна влада у первісному суспільстві цілеспрямовано, усталено не «створює» ніякої «спеціальної» системи загальнообов'язкових правил поведінки, тобто загалом у суспільстві діє система норм-звичаїв, що історично «породжені» самим суспільством. Державна (політична) влада усталено, цілеспрямовано встановлює, змінює, скасовує загальнообов'язкові правила поведінки,

тобто «юридичні норми» (норми права), забезпечує потенційно і реально їх дію своєю примусовою силою.

Походження права

Походження права в історії людства обумовлено розвитком людини як суспільної істоти, розвитком суспільства як такого, виникненням тих суспільних потреб, котрі закономірно обумовили появу права як соціального інституту у зв'язку з розкладом первісного суспільства, переходом людства від первісного ладу до цивілізації як нового періоду людського буття, виникненням держави як форми організації суспільства в нових історичних умовах.

Історичний розвиток людства, суспільства обумовив і розвиток регулювання суспільних відносин, появу у цьому регулюванні права як особливого нормативного регулятора суспільних відносин, тобто як особливого виду соціальних норм, котрі істотно відрізняються у контексті соціальної регуляції як від звичаїв первісного суспільства, так і від інших соціальних норм, приміром, норм моралі певного сучасного суспільства.

В юридичній науці є низка теорій, котрі загалом дають відповідь як на питання про сутність права, так і звертають увагу на основні моменти, що стосуються його походження як явища культури, цивілізації тощо.

До кола зазначених теорій, зокрема, належить *теорія природного права*, виникнення котрої має зв'язок з низкою революцій XVII-XVIII ст. Основні поняття цієї теорії «природне право» і «позитивне право». Суб'єктом створення останнього є держава, але поряд з позитивним правом є природне право, поряд з юридичними нормами, встановленими державою є низка прав, котрі людина має в силу свого народження, ці права є невідчужуваними, тобто держава не може їх скасувати, відмінити і т. ін. Навпаки, такого роду права, приміром, право на свободу, право на життя мають знайти обов'язкове закріплення в законодавстві держави, в позитивному праві. З огляду на вимоги «осучасненої» природно-правової

теорії, тобто з точки зору *теорії відродженого природного права*, створене державою право є похідним від природного права, позитивне право визнається правом лише тоді, коли воно відповідає природному праву (певним загальнолюдським принципам).

Якщо теорія природного права виводить право із природи людини, то *психологічна теорія права*, виводить право із її психіки. *Психологічна теорія* розрізняє офіційне право як систему правових норм, установлених державою, і неофіційне право: інтуїтивне право - психічні переживання людей, котрі і є реальним правом, пов'язаним з емоціями однієї людини, що вона має певний обов'язок щодо іншої, а та, у свою чергу, має право вимагати виконання цього обов'язку. У зв'язку з чим, право слід розглядати насамперед не як норми, створені державою, а як інтуїтивне явище сфери емоцій (психічних переживань) людини.

Соціологічна теорія права наголошує на правовідносинах як основній, найбільш істотній частині права, правові норми - це частина права, але не настільки істотна як правовідносини. Соціологічна теорія права зосереджує увагу насамперед на процесі реалізації права, на "праві в дії", на "живому праві", котре існує поряд з правовими нормами як реальний порядок. Цей порядок уособлює процес реалізації (дії) права в суспільстві, його являють собою конкретні дії конкретних учасників правовідносин як конкретної форми буття права. Характерною тезою соціологічної теорії права є теза про можливість зміни правової норми в процесі її суддівського застосування, про необхідність і доцільність свободи суддівського розсуду.

Основна ідея *соціальної концепції права* Л. Дюгі - ідея співробітництва різних соціальних верств і груп в процесі здійсненні державної влади (ідея солідарності), суб'єкти соціального спілкування мають чинити так, щоб забезпечити солідарність всіх членів суспільства. Право слід розглядати як засіб досягнення соціальної гармонії, інструмент,

що слугує охороні "спільних інтересів" всіх соціальних верств і груп, право є виразником їх солідарності.

Нормативістська теорія права (XX ст., Г. Кельзен та ін.) зазначає, що право – це сукупність норм як правил "належної поведінки" - «сукупність норм абстрактного належного». Норми права або встановлюються державою, або т. зв. суверенною нормою (виникають не з реальних суспільних відносин), тобто, з точки зору формально-догматичного аналізу права, правової норми, юридичні норми розглядаються у штучному відриві від економіки, політики, соціальної структури суспільства.

Марксистська теорія права, котра склалась у другій половині XIX в. припускає матеріалістичне розуміння історії розвитку людства, матеріалістичний погляд на процес виникнення держави і права, підкреслення класової природи держави і права. Марксистська теорія права, з огляду на період раннього капіталізму, звертає увагу на виникнення, існування класових протиріч, класової боротьби, наголошує на класовій природі держави і права, на класовій природі законів, оскільки право слід розуміти як зведену в закон волю буржуазії як панівного класу, волю, котра обумовлена матеріальними умовами життя цього класу.

Контрольні питання (питання для самоконтролю):

1. Чи є підстави говорити про первісне суспільство як про форму організації суспільства?
2. Які існували органи влади у родовій общині?
3. Які існували органи влади у союзі племен?
4. Які соціальні норми регулювали відносини у первісному суспільстві?
5. Чому звичай первісного суспільства називають «мононормами»?
6. У чому полягає особливість договірної теорії походження держави?
7. У чому полягає особливість психологічної теорії походження держави?

8. У чому полягає особливість історико-матеріалістичної теорії походження держави?
9. Чи є підстави для висновку, що у первісному суспільстві існували «юридичні норми»?
10. У чому насамперед полягає відмінність державної влади від публічної влади у первісному суспільстві?